

ДИЗАЙН ОДЯГУ, АКСЕСУАРІВ, ІМІДЖУ

Design of clothes, accessories, image

УДК 391.7(=161.2)"18/20"
DOI: 10.31866/2617-7951.6.2.2023.292162

UDC 391.7(=161.2)"18/20"

БАЛАМУТИ – ТРАДИЦІЙНІ УКРАЇНСЬКІ ЮВЕЛІРНІ ПРИКРАСИ XIX – ПОЧАТКУ XXI СТ.

Ольга Школьна,
<https://orcid.org/0000-0002-7245-6010>
доктор мистецтвознавства, професор,
Київський університет
імені Бориса Грінченка,
dushaorchidei@ukr.net

Остап Ковальчук,
<https://orcid.org/0000-0002-9178-401X>
кандидат мистецтвознавства, доцент,
Київський університет
імені Бориса Грінченка
o.kovalchuk@kubg.edu.ua

BALAMUTS AS TRADITIONAL UKRAINIAN JEWELRY OF THE 19TH – EARLY 21ST CENTURIES

Olga Shkolna,
<https://orcid.org/0000-0002-7245-6010>
Doctor of Art History, Professor,
Borys Grynchenko
Kyiv University,
dushaorchidei@ukr.net

Ostap Kovalchuk,
<https://orcid.org/0000-0002-9178-401X>
PhD in Art History,
Associate Professor,
Borys Grynchenko Kyiv University,
o.kovalchuk@kubg.edu.ua

Анотація

Мета – визначити джерела інспірацій і художні особливості баламутів в українській народній ноші XIX – початку XXI ст. **Методи дослідження** – онтологічний, герменевтичний, аксіологічний, історико-генетичний, історико-хронологічний, компаративний, соціокультурний, іконографічний, мистецтвознавчого аналізу. Інструментарій дослідження покликаний допомогти усвідомити джерела інспірацій і художні особливості баламутів в українських народних строях. **Новизна дослідження** ґрунтується на введенні до наукового обігу сутності поняття «баламути» в українських прикрасах XIX – початку XXI ст., зокрема, весільних. **Висновки.** з давніх давен на теренах сучасної України було заведено носити перли, причому, за наслідуванням елліно-скіфської та

Abstract

The purpose of the research is to determine the sources of inspiration and artistic features of balamuts in Ukrainian folk costumes of the 19th – early 21st centuries. **Research methods** are ontological, hermeneutic, axiological, historical-genetic, historical-chronological, comparative, socio-cultural, iconographic, and art analysis. The research toolkit is designed to help understand the sources of inspiration and artistic features of balamuts in Ukrainian folk costumes. **The scientific novelty** is based on the introduction into scientific circulation of the essence of the concept of “balamut” in Ukrainian jewelry of the 19th – early 21st centuries, in particular, wedding jewelry. **Conclusions.** Since ancient times, it has been customary to wear pearls in the territory of modern Ukraine, and following the Hellenic-Scythian

візантійської моди, спочатку – у середовищі чоловіків. Перли були частиною ініціаційних прикрас представників еліт Сасанідського Ірану від часів Шапура I, що правив у III ст. н.е., і Шапура II (правив у IV ст.), а також поступово стали частиною культури грецьких колоній Криму й на Причорномор'ї. Перли з доби античності були відзнакою ініціаційних стемм (спочатку стрічок, прикрашених круглими та краплеподібними перлами, а згодом і чільцевих обручів – короноподібних діадем). Після перших віків по Різду Христовому означені аксесуари, що змінили лаврові вінці язичницького часу, стали частиною довшеного образу римського імператора. Так, вже у IV ст., за прообразом сасанідських коронаційних прикрас, син Костянтина Великого імператор Констанцій II (337–361 рр.) носив діадему з перлинною обнизю. Юстиніан Великий, іллірієць за походженням, у 548 р. зображався у короні з пропендулями та фібулі з перлами, надалі перли закріпилися серед коронаційних аксесуарів наступних династій візантійських правителів, котрі мали як східні (насамперед, перські й вірменські), так і західні (балканські) корені. Враховуючи, що за кілька століть спадкоємиці візантійських імператорів почали виходити заміж за киеворуських князів, дана традиція використання перлів поступово стала частиною місцевих звичаїв. Так, вже на X століття син Ігоря й Ольги Святослав носив колт з перлами і червоним гранатом у вусі. Надалі перли, у тому числі, скам'янілі, викопні, виконані з товстого шару перламутру давніх мушель (баламути), від XIX ст. поступово стали частиною українських весільних стройв.

Ключові слова:

перли, парагони, шар перламутру давніх мушель, баламути, Вінниччина, Одещина, Черкащина, Кіровоградщина, XIX – початок XXI ст.

and Byzantine fashion, it was first among men. Pearls were part of the initiation jewelry of representatives of the elites of Sassanid Iran from the time of Shapur I, who ruled in the 3rd century. AD, and Shapur II (ruled in the 4th century), and gradually became part of the culture of the Greek colonies of the Crimea and the Black Sea. Pearls from the time of antiquity were a sign of initiation stems (at first, ribbons decorated with round and teardrop-shaped pearls, and later on hoops – crown-like diadems). After the first centuries after the birth of Christ, these accessories, which replaced the laurel wreaths of pagan times, became part of the complete image of the Roman emperor. Thus, as early as the 4th century, the son of Constantine the Great, Emperor Constantius II (337–361), wore a diadem with a pearl base, modeled after the Sassanid coronation ornaments. Justinian the Great, an Illyrian by origin, in 548 was depicted wearing a crown with prependulis and a fibula with pearls, later pearls firmly became part of the coronation accessories of the following dynasties of Byzantine rulers, who had both eastern (primarily Persian and Armenian) and western (Balkan) roots. Taking into account that in several centuries the heiresses of Byzantine emperors began to marry Kievan Russian princes, this tradition of using pearls gradually became part of local customs. So, already in the 10th century Svyatoslav, the son of Igor and Olga, wore a colt with pearls and a red garnet in his ear. Later pearls, including fossilized, fossil, made from a thick layer of mother-of-pearl of ancient shells (balamuts) from the 19th century gradually became part of Ukrainian wedding outfits.

Key words:

pearls, paragons, a layer of mother-of-pearl of ancient shells, balamuts, Vinnytsia region, Odesa region, Cherkasy region, Kirovohrad region, 19th – early 21th centuries.

Вступ **1**

Баламути, які в Україні стали ознакою дівочої честі та цноти, мають давні східні і західні джерела інспірацій. Так називали прикраси в українському народному строї, поширені від XIX ст., що виготовлялися з перламутру скам'янілих викопних мушель з теренів колишнього теплого, прадавнього Сарматського моря, яке простягалось у період понад 10 млн. років тому на землях від Карпат до Східного Поділля (насамперед, землі історичної Брацлавщини – сучасних Північної частини Одещини, Вінниччини, Кіровоградщини, Черкащини).

Мета дослідження **2**

Мета дослідження – розкрити шляхи запозичення моди на перли та перламутр давніх мушель у вітчизняних прикрасах, що призвело до появи баламутів в українському жіночому костюмі сучасних Вінниччини, Одещини, Черкащини, Кіровоградщини, частки Київщини, Полтавщини, упродовж XIX – на початку XXI ст.

Методологія та аналіз джерельної бази **3**

Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні сукупності принципів історизму та наукової всебічності, культурологічного, мистецтвознавчого і дизайнерського підходів, онтологічного, герменевтичного, аксіологічного, історико-генетичного, історико-хронологічного, компаративного, соціокультурного, іконографічного й методу мистецтвознавчого аналізу. Інструментарій дослідження покликаний допомогти усвідомити джерела інспірацій і художні особливості баламутів в українських народних строях.

Джерелознавча база включає окремі стемми, корони, пропендулі, сережки-енотії, барми, фібули доби античності (зокрема, іранські сасанідські першоджерела, греко-римські та власне візантійські ювелірні оздоби, прикрашені перлами), просопографічні джерела (опис Лева Диякона зовнішнього вигляду киеворуського князя Святослава на початку XI ст. із ковтком, прикрашеним перлами і гранатом кшталту аксесуарів Юстиніана Великого (Онацький, 1959, с. 102), ренесансових перлів-парагонів, бароково-рококових чаш з мушель-наутилусів, власне баламутів різних конфігурацій намистин і кількості разків, відомих за давніми строями Подністров'я та Центральної України від XIX до початку XXI ст.

Принагідно слід зазначити, що станом на сьогодні про баламути як специфічні традиційні прикраси, що були поширені на теренах Східного Поділля та в окремих місцевостях Центральної України, майже немає наукових публікацій. Натомість наявні окремі згадки певних предметів, котрими в останні кілька десятиліть цікавляться колекціонери, і кілька невеличких розвідок, за якими туманно можна зорієнтуватися у часі поширення означених прикрас в Україні, ознайомитися з версіями тлумачення

самого номена й окреслити певні конфігурації поєднання намистин зі скам'янілого шару перламутру давніх мушель із іншими елементами прикрас в українському традиційному костюмі.

Так, Іван Малюта у 2009 р. у виданні «Культура і життя» (№38) у розвідці «Загубили намисто... І «збаламутили» назву» порушив питання про необхідність вивчення означеного різновиду українських традиційних прикрас (Малюта, 2009). На матеріалі цієї короткої публікації було розроблено стислу статтю у Вікіпедії, у якій йшлося про виготовлення з перламутру таких прикрас.

Після цього лише у 2019 р. на сторінці порталу «Пам'ять нації» у Фейсбучі анонімний автор (можливо, археолог або геолог?) розмістив публікацію під однойменною назвою «Баламути». У ній він висловив думку, що скам'янілі перли зустрічалися обабіч берегів Дністра на землях Східного Поділля (насамперед, у теперішній частині Одещини й Вінниччини), проте специфіку виконання й носіння означених прикрас не розкрив (Пам'ять Нації, 2019). Водночас слід зауважити, що навіть Ганна Врочинська не писала про баламути, хоча деякі приклади разків з ними зустрічаються на Буковині, зокрема на Чернівеччині.

Задля глибшого аналізу джерел інспірацій означеного явища варто звернути увагу на походження окремих різновидів прикрас, декорованих перлами і виробами з перламутру, в історії мистецтва. Зокрема стемм і візантійсько-балканських прикрас доби зрілого Середньовіччя (Pirivatric, 2011). А також ренесансово-барокових перлів-парагонів, про які писала Ю. Романенкова (2022) та низка інших дослідників європейського ювелірства, й чаш з мушель-наутилусів, котрі аналізував А. де Моран (De Morant, 1981) тощо. У цьому зв'язку важливими також є базові поняття про різновиди перлів і перламутру, що використовуються у золотарстві, котрі дизайнери і сучасні фахівці в галузі моди розбирали на певні типи прикрас (*Особливості перлів*, 2023).

Результати дослідження **4**

Витоки моди на перли як аксесуари ініціаційної та великосвітської ноші у період Київської Русі на наших землях сягали античності та середньовіччя. Коли на зміну лаврових вінків у Стародавньому Римі почали використовувати стемми їх на взірць головних уборів іранських правителів династії Сасанідів почали прикрашати перлами, котрі особливо цінувалися у Стародавньому світі як лискуче каміння з переливами й відблисками. Надалі «power pearl» стали візуальним «елементом сили влади».

Ще в добу Стародавнього Китаю мудреці вважали перли магічним матеріалом, з якого робили еліксир молодості. А Нефертіті й Клеопатра перетирали їх з вином та вживали для омолодження, про що у добу античності ходили легенди. З періоду перших візантійських імператорів прикраси з перлами і перламутром набули характеру ініціаційних і були вживані спочатку

в чоловічому костюмі – як прикраси голови, скронь, опліччя (чільців, препендулій, фібул); а пізніше перлами почали розшивати барми (комірці-опліччя) у великосвітському костюмі обох статей, жінки ж з перлів носили сережки-енотії.

Оскільки іранські землі на рівні з єгипетськими та кавказькими влилися до складу Другого Риму – Візантійської імперії з прогрещкою культурою, то тут спадщина ювелірики після походу Александра Македонського на Персію вже була збагачена як східними, так і західними традиціями золотарства. У цьому сенсі киеворуський князь Святослав Ігорович Хоробрий, який у X ст. після хрещення Русі носив колт із перлами і гранатом у вусі (Онацький, 1959), й наслідував моду, поширену у Візантії від часів Юстиніана Великого з-поміж імператорів, на рівних спілкувався і суперничав із візантійськими правителями.

Не даремно син Святослава Ігоровича Володимир Великий взяв за дружину візантійську принцесу Македонської династії Анну Порфірородну і з нею розбудовував у Києві Десятинну церкву, Софійський собор й інші святині християнського світу. Вдалі походи Святослава з Херсонесу до Візантії закріпили ідею паритетності у відносинах з цією країною, що впродовж ста років двічі утверджувалося шлюбними союзами з доньками візантійських імператорів наших киеворуських князів (наступним був шлюб 4-го сина Ярослава Мудрого, Всеволода Ярославовича, князя Київського з 1076 по 1093 рр., що у XI ст. одружився з донькою візантійського імператора Костянтина Мономаха Анастасією-Марією Мономахиною).

Зв'язки басилевського двору, що приходив до Києва шлюбним почтом разом із посагом, із Балканами, закріплювали певні європейські традиції в моді тогочасних правителів на прикраси (Pirivatric, 2011) й регламентували носіння перлів з-поміж певних соціальних верств населення. З часом ті країни, що мали вихід до моря (штибу басейну Перської Затоки, акваторій Чорного, Азовського Середземного, Червоного морів) або вздовж родючих річок, частіше хизувалися перлами у своїх коронах й інших ювелірних прикрасах, зокрема рясно декорованих нашійно-нагрудних, що мали репрезентативний характер.

Пізніше, на межі X–початку XI ст. через певну моду в колах європейського істеблшменту, а далі через шлюбні зносини у домонгольську добу, ці прикраси міцно влилися у строї киеворуського нобілітету обох статей. Згідно з легендою, при Кримському ханстві перли збирали у Кафі (терени сучасної Феодосії), однак після завезення рапанів екосистема у цьому місці зазнала трансформацій і молюски з перлами вивелися.

У пізньому Середньовіччі перли вже активно використовували в одязі італійців, що раніше, як і мешканці Грузії, Криму чи Київській Русі, були пов'язані з Візантією. На зміну моди на емалі у зо-

лотарстві Європи XI–XIV ст. перли найрізноманітніших кольорів і форм та перламутр поступово увійшли у вжиток країн Європи, коли Італія у добу Відродження та маньєризму замінила Францію у ролі епіцентру розвитку новітніх стилів і течій у мистецтві.

В епоху Відродження мода на перли в Європі зазнала трансформацій. З поширенням огранювання на самоцвітах почали цінуватися крупні перли чудернацьких, химерних, примхливих форм, котрі оправляли в золото і прикрашали дорогоцінним камінням. Оскільки таким прикрасам надавалися магічні властивості, поширення у добу Ренесансу і маньєризму перлів, гудзиків з венеційського скла, коралів тощо в колах українсько-польського нобілітету поступово стало мірилом добробуту, смаку, а також карбом, що передавався з покоління в покоління.

Саме в добу Ренесансу й маньєризму на землях сучасної України утвердилася мода на італійських архітекторів і художників, котрі працювали над образами великих міст і кращих ансамблів забудови окремих володінь можновладців. Ця тенденція зберігалася й надалі у період Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. Паралельно в ювеліриці відбувався бум моди на парагони (крупні перлини неправильної форми, котрі оправляли в дорогоцінні метали й оздоблювали коштовне каміння, як перед тим робили з лапами та мордами ренесансових зібелліно – шкіри соболя чи куниці, які носили на талії, рукаві чи шиї у світському італійському й англійському жіночому костюмі) і чаші з мушлів-наутилусів.

Після епохи бароко-рококо з її модою на театральні ефекти й видовищні атракції подібні види творів декоративно-ужиткового мистецтва перестали бути актуальними, а на межі доби класицизму й ампіру в Європі на землях України почала ширитися традиція прикрашання себе перлиними прикрасами, але вже більш архаїчними за походженням, які були вирізані з товстого шару перламутру викопних скам'янілих мушель давніх морів. У словниковій статті про баламути висловлюється припущення, що спершу подібні прикраси могли привозити як вервиці паломники з теренів Землі обітованої, чим зацікавилось місцеве населення (Пам'ять Нації, 2019).

Враховуючи лікувальні властивості перлів і коралів для щитовидної залози, у місцевостях України Нового часу, де мешканці не мали виходу до моря, з кінця епохи бароко почали цінуватися такі прикраси, зокрема, з викопних перлів і коралів, які в окремих місцевостях Подністров'я та Центральної України увійшли до «празникових» жіночих строїв.

Цим прикрасам з кількох разків, котрі часто поєднувалися з обереговими хрестами-зґардами, серцеподібними ягнусками з бантами, монетами-дукачами, кольоровими пацьорками з венеційського скла, надавалися властивості оберегів та здатність

«задурманити» («закаламутити» чи «забаламутити») юнакам розум від дівчини. Тому з XIX ст. баламути стали традиційними ювелірними прикрасами, поширеними в моді святкового й, на-самперед, весільного, костюму українок окремих територій, яку нині почали відроджувати.

«Панське намисто», «білі коралі» або «кістяне намисто», як називали в народі баламути (зокрема на Одещині й Вінниччині), були модними й у багатьох інших народів, починаючи з італійців, де його використовували для інкрустації ікон й виготовлення вервиць. Поширення такого стибу прикраси набули навіть у Мексиці й на Тайвані, й у багатьох інших океанічних і приморських культурах, через що в Україні їх деякий час вважали саме «дивом заморським».

Однак наявність баламутів у традиційних костюмах румун і молдаван, близьких до італійців, а також гагаузів, споріднених з турками, болгар, хорватів, чорногорців, босняків, сербів, албанців, цебто народів, що мешкали довкола акваторій Середземного і Чорного морів, може свідчити на користь поширення подібних аксесуарів у культурі народів, які мали вихід до моря. Причому в Болгарії й деяких інших країнах баламути мають ту саму назву, що й в Україні. Приміром, в Італії на Сардинії товстий пласт перламутру мушель, з якого виготовляють прикраси, називають «Madre Perla».

Відома думка, що походження дефініції «баламути» на теренах етнічної України може бути пов'язане з переінакшеним з німецької «Perla Mutter» (мати перлів) (Пам'ять Нації, 2019). За іншим припущенням, магічний вплив переливів викопних скам'янілих пластів перламутру давніх мушель так сильно «каламутив-баламутив» (цебто задурманював) погляд парубкам при вигляді нареченої, що вони втрачали розум. Враховуючи природну властивість предметів морського походження знімати втому, негатив, різні зурочення, та підживлювати організм того, хто цих предметів торкається чи носить, йодом, вже від XIX ст баламути стали одними з магічних захисних амулетів дівчат на виданні та молодниць окремих земель України.

За деякими джерелами, які потребують додаткової верифікації, фіксуються свідчення про те, що подібні мінерали знаходили у місцевостях, де колись пролягало дно колишнього теплого Сарматського моря, що в часи у понад 10 мільйонів років тому простягалося від Карпат до сучасних земель Східного Поділля (насамперед, колишні землі історичної Брацлавщини – терени частини Вінниччини, Кіровоградщини й Черкащини) (Баламути, 2020). Давнє походження означених композитів, просякнутих морською сіллю, сакралізувало надзвичайно цінні речі, виготовлені з цього матеріалу, котрі можна було носити на рівні чакр і в такий спосіб захищатися «від дурного ока».

Хоча при найближчому розгляді предметів з «нарізного» перламутру їх походження (відповідно до консультацій з доктором геолого-мінералогічних наук професором Володимиром Індутним) варто пов'язувати із більш пізніми середньовічними (не раніше візантійської доби і пізніше) частинами прошарку перламутру мушлі величезних молюсків Тридакна Велетенська (*Tridacna gigas*), які народжують перлини вагою 4-6 кг. Ці істоти з давніх давен мешкають у акваторіях Червоного й Середземного морів і в період, коли Єгипет був частиною Візантії, могли постачатися звідти. Середземне море омиває всі Балкани, власне Туреччину, Болгарію, Сербію, Чорногорію, Хорватію, Боснію та Герцеговину, Албанію, Грецію, Італію тощо. Відповідно, шляхів постачання такого товстого шару нарізного перламутру існувало дуже багато.

Старовинні родовища викопного перламутру давніх мушель в Україні, за переказами, були вичерпані ще до кінця XIX ст. У XX ст. подібного штибу перламутр видобували на теренах сучасного Ізраїлю. Він також має жовтуватий відтінок. Згідно з деякими спостереженнями, баламути при взаємодії зі сріблом набувають сірого відтінку, тоді як звичайний перламутр – ні. Щодо типових форм намистин баламутів слід виділити бочкоподібні циліндричні, овальні довгасті, оливкоподібні, круглі, краплевидні. Рідко, здебільшого у предметах імпортного виробництва, зустрічається почергове поєднання разків більш дрібного діаметру круглих намистин і більших за розміром, теж круглих, що тримаються на одній застібці.

Мода на баламути із золотавими переливами прижилася в українському традиційному строї XIX ст. на землях Подністров'я (насамперед, Вінниччини та Півночі Одещини) та Центральної частини України (передовсім, на землях сучасної Кіровоградщини та Черкащини, хоча існують окремі збірки й на Київщині, Полтавщині тощо). Тут у день весілля найчастіше одягали непарні 1 чи 3 разки намистин (рис. 1). Один разок у цей час вартував корови. Кількість разків свідчила про матеріальні можливості родини молодят і демонструвала їхнє соціальне становище. Ініціативна традиція, зокрема, на Вінниччині, судячи з уцілілих світлин, мала тяглість аж до 1930–1940-х рр., цебто впритул, як мінімум, аж до часу Другої світової війни.

Принагідно варто відзначити, що ще наприкінці XIX – на початку XX ст. київський власник ювелірного бренду Йосип Маршак, враховуючи значний попит на перли і перламутр в українському соціумі, виготовляв низку виробів, у яких поєднував коштовне каміння сапфірів із ювелірно-виробленими перлами. Його естетичні напрацювання надалі лягли у започатковані майстерні майбутнього Київського ювелірного заводу, де учні визначного майстра і колишні його співробітники надалі створювали образ осучасненої української ювелірики.

Рис. 1. Фото молодят з Вінниччини із книги «Вінницький край у світлинах». Перша половина ХХ ст.

Fig. 1. Photo of newlyweds from Vinnytsia region from the book «Vinnytsia region in photos». The first half of the 20th century.

Не маючи великих статків, як переказували старожили у різних регіонах України, дівчата з незаможних родин Східного Поділля у 1920–1940-х рр. на весілля баламути позичали. Ці прикраси здавна сприймалися як індикатор дівочої вроди, чистоти, незайманості (рис. 2а-с, рис. 3). Тримали їх у скринях під чистими рушниками та сорочками, виймали лиш на особливі свята та весілля.

Рис. 2а. Баламути, бірюза, лазурит, коралі, дукач з бантом. From the collection Barvy Chaus. Фото 2017 р.

Fig.2a. Balamuts, turquoise, lapis lazuli, coral, dukach with a bow. From the Barvy Chaus collection. Photo of 2017.

Рис. 2б. Баламути з писаними пацьорками. From the collection Barvy Chaus. 2020 р.

Fig. 2b. Balamuts with painted beads. From the Barvy Chaus collection. 2020.

Рис. 2с. Баламути з писаними пацьорками і дукачем з бантом. From the collection Barvy Chaus. 2020 р.

Fig. 2c. Balamuts with painted beads and dukach with a bow. From the Barvy Chaus collection. 2020.

Рис. 3. Баламути сучасні з дукачами та з коралями. Дизайнерське ательє «Маковіја». 2020-ті рр.

Fig. 3. Modern balamuts with dukas and with corals. Design studio «Makovija». 2020s.

Наразі великі музеї штибу Львівського історичного чи Національного музею українського народного декоративного мистецтва не можуть похизуватися жодним разком баламутів. Натомість відомо, що подібні речі є надзвичайно цінними на антикварному ринку. Їх реконструюють, силяють, виготовляють Ліліана Антонів (Liliana Antoniv Art) (рис. 4), Марія Булюк (рис. 5), Ольга Троян (Маковіја) (рис. 6), Роксолана Шимчук та ін. збирають, приміром, у collection Varvy Chauš. Баламути в сучасних дизайнерських інтерпретаціях не раз були прикрасою жіноцтва з представницькою місією (наприклад, народних депутаток чи перших леді), що засвідчує їхню актуальність як складової світського іміджу сучасної жінки.

Рис. 4. Liliana Antoniv Art. Ансамбль баламутів з «венеційським намистом» (писаними вручну пацьорками). 2021 р.

Fig. 4. Liliana Antoniv Art. An ensemble of balamuts with a «Venetian necklace» (hand-painted beads). 2021.

Рис. 5. Марія Булюк. Ансамбль баламутів із сучасною «венетійкою» та мосяжними елементами й згардами «Княгиня». 2021 р.

Fig. 5. Maria Bulyuk. A balamut ensemble with a modern «Venetian» and «Princess» brass elements and guards. 2021.

Рис. 6. Фото сучасного варіанту нанизування намистин баламутів у поєднанні з мосяжними елементами «шелестами» й згардами. Дизайнерське ательє «Маковія». 2022 р.

Fig. 6. Photo of a modern variant of stringing balamut beads in combination with brass elements «rustles» and zgards. Design studio «Makovija». 2022.

**Наукова
новизна та
практична
значимість
дослідження**

5

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті джерел інспірації прикрас із викопних скам'янілих шарів перламутру давніх мушель на теренах сучасної України упродовж XIX – початку XXI ст.; введенні до наукового обігу сутності самого поняття «баламути» як окремого традиційного різновиду українських прикрас, у тому числі «празникових», весільних у XIX – на початку XXI ст.; уточненні способів носіння подібних виробів з коралями, згардами, бісером, писаними пацьорками, ягнусками, дукачами тощо.

Висновки

6

Отже, баламути впродовж останніх кількох років стали надзвичайно популярними у колах поціновувачів України. Географія їхнього використання нині порівняно з історичними землями Брацлавщини та Подністрів'я значно розширилася. Баламути й досі сприймаються в українському соціумі як репрезентативна прикраса, яку найчастіше збирають до весілля як захисну й оберегову для людини, котра їх носить, та таку, котра «дурманить», вабить нареченого до нареченої, – цебто має магичне, сакралізоване значення.

Наразі відомості про баламути зберігають історичні світлин населення у «празникових» і весільних строях окремих регіонів. Існують поодинокі відомості про розширення географії носіння баламутів до Київщини та Полтавщини, що межували із землями історичної Брацлавщини. Однак вказана інформація, як і дані про викопні мінерали давнього Сарматського моря та про джерела інспірацій подібних прикрас, котрі подеколи пов'язують із паломницькими сувенірами вервиць із Землі обітваної, потребує додаткової верифікації.

Принаймні, більшою є імовірність виготовлення прикрас такого стибу у візантійський і поствізантійський час з велетенського панцира мушлі молюска Тридакна Велетенська (*Tridacna gigas*), що мешкала і досі мешкає в акваторіях Червоного та Середземного морів. Окремі прикраси із ансамблів традиційного жіночого костюму музеїв України, приміром, Переяслава-Хмельницького, свідчать на користь походження історичних баламутів саме з перлів цієї мешканки Індійського та Тихого океанів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з пошуками детальних просопографічних джерел із описами баламутів, появи моди на них у певних колах населення теренів сучасної України, детальних відомостей про матеріали, з яких виготовляли такі прикраси.

Список бібліографічних посилань

- Баламути. (2020, 22 березня). ВидимоНевидимо. <http://vydymoneydydymo.in.ua/balamuty/>
- Малюта, І. (2009, 25 вересня–1 жовтня). Загубили намисто... І «збаламутили» назву. *Культура і життя*, 38, 28.
- Онацький, Є. (1959). *Українська мала енциклопедія* (Книга 5). Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині.
- Особливості перлів різних видів. (2023). Zlato.ua. https://zlato.ua/uk-ua/news/porady_ekspertiv/osoblivosti_perliv_riznikh_vidiv_/
- Пам'ять Нації. (2019, 27 червня). Баламути. Facebook. <https://www.facebook.com/152271798946764/photos/a.152386518935292/447017806138827/?type=3>
- Романенкова, Ю. (2022). Перли-парагони в західноєвропейському ювелірному мистецтві XVI–XIX ст. *Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство*, 47, 15–20. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.47.2022.269519>
- De Morant, H. (1981). *Historia Sztuki Zdobniczej od pradziejów do współczesności* (E. Birkenmajer, R. Bobrow, H. Chojnacka, M. Płomińska, A. Weryho, Trans.). Arkady.
- Pirivatic, S. (2011). The Boyana Church portraits. A contribution to the prosopography of sebastokrator Kaloyan. В Б. Пенкова (Ред.), *Боянската църква между Изтока и Запада в изкуството на християнска Европа* (с. 16–39). Национален исторически музей.

References

- Balamuty. (2020, March 22). VydymoNevydymo. <http://vydymonevydymo.in.ua/balamuty/> [in Ukrainian].
- De Morant, H. (1981). *Historia Sztuki Zdobniczej od pradziejów do współczesności* (E. Birkenmajjer, R. Bobrow, H. Chojnacka, M. Płomińska, A. Weryho, Trans.). Arkady [in English].
- Maliuta, I. (2009, September 25–October 1). Zahubly namysto... I "zbalamutyly" nazvu [They lost the necklace... And "confused" the name]. *Kultura i zhyttia*, 38, 28 [in Ukrainian].
- Onatskyi, Ye. (1959). *Ukrainska mala entsyklopediia* [Ukrainian small encyclopedia] (Book 5). Nakladom Administratury UAPT v Arhentyini [in Ukrainian].
- Osoblyvosti perliv riznykh vydiv* [Features of pearls of different types]. (2023). Zlato.ua. https://zlato.ua/uk-ua/news/porady_ekspertiv/osoblivosti_perliv_riznykh_vidiv_/ [in Ukrainian].
- PamiatNatsii. (2019, June 27). *Balamuty*. Facebook. <https://www.facebook.com/152271798946764/photos/a.152386518935292/447017806138827/?type=3> [in Ukrainian].
- Pirivatic, S. (2011). The Boyana Church portraits. A contribution to the prosopography of sebastocrator Kaloyan. In B. Penkova (Ed.), *Boyanskata tsŭrkva mezhdŭ Iztoka i Zapada v izkustvoto na khristiyanska Evropa* [The Boyana Church between the East and the West in the art of the Christian Europe] (pp. 16–39). National Museum of History [in English].
- Romanenkova, Yu. (2022). Perly-parahony v zakhidnoevropeiskomu yuvelirnomu mystetstvi XVI–XIX st. [Paragon pearls in the Western European jewellery art of the 16th–19th centuries]. *Bulletin of KNUKIM. Series in Arts*, 47, 15–20. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.47.2022.269519> [in Ukrainian].